

فصل اول : کلیات

۱- تاریخچه آموزش عالی، تحقیقات و فناوری در ایران

۱-۱- مدرسه دارالفنون: نخستین نهاد جدید آموزشی دولتی

مدرسه دارالفنون، در سال ۱۲۳۱ ه. ش با اقتباس از تجربه های نوین آموزشی در روسیه و عثمانی تأسیس شد. گرچه از دو دهه پیش از تأسیس دارالفنون، مدارس جدید غیردولتی پسرانه و دخترانه متعددی را اقلیت های مذهبی ایران با کمک کشیشان و مبلغان مذهبی و جمعیت های آمریکایی و فرانسوی در شهرهای ارومیه، تبریز، اصفهان و نیز جلفای تبریز و اصفهان تأسیس کرده بودند که در کنار تعلیمات مذهبی، به آموزش تاریخ، جغرافیا، هندسه، حساب، قالی بافی و آهنگری هم اشتغال داشتند.

۱-۲- تأسیس وزارت علوم: نخستین اقدام عملی دولت برای اداره آموزش و پرورش

وزارت علوم در سال ۱۲۳۴ ه. ش تأسیس شد. با تأسیس این وزارتخانه، بر مسئولیت دولت در امر آموزش و پرورش عمومی افزوده شد و این امر به تقویت دارالفنون، اعزام محصل به خارج و تأسیس مدارس جدید انجامید. با این همه، وزارت علوم در آغاز کار در تنظیم برنامه، تدوین کتاب و روش تدریس در مدارس دخالتی نداشت و معلمان و مؤسسان مدارس، آزاد بودند تا برنامه کار خود را به نحو مقتضی، تنظیم و کتاب های درسی را تدوین کنند.

نخستین مؤسسه آموزش عالی ایران، یعنی مدرسه سیاسی، را وزارت خارجه در سال ۱۲۷۷ ه. ش تأسیس کرد، و به همین لحاظ، این مدرسه از جمله ادارات مستقل این وزارتخانه به شمار می رفت و ریاست آن را وزیر خارجه بر عهده داشت و برنامه این مدرسه را تنظیم می کرد. به این ترتیب، پیدایش مؤسسات آموزش عالی ایران، حسب نیاز دستگاه های اجرایی و خارج از نظارت وزارت علوم صورت گرفت و تشکیلات اداری حاکم بر آن نیز جزئی از تشکیلات اداری دستگاه اجرایی مربوط به شمار می رفت. در سال های بعد، به تدریج مدرسه حقوق زیر نظر وزارت عدلیه (۱۲۹۹)، مدرسه عالی فلاح و صنایع روستایی زیر نظر وزارت فوائد عامه (۱۳۰۱) و مدرسه عالی تجارت زیر نظر وزارت مالیه (۱۳۰۵) تأسیس شد. اداره غیرمتمرکز مؤسسات آموزش عالی در آغاز کار، به خصوص با توجه به تعداد اندک این مؤسسات، مشکل چندانی به وجود نمی آورد اما با افزایش شمار این گونه مؤسسات، نیاز حکومت به ایجاد یک تشکیلات خاص برای بر عهده گرفتن آموزش کشور، احساس شد. به همین دلیل دولت، ناگزیر به سوی ایجاد نظامی جدید با گرایش به تمرکز در اداره آموزش کشور پیش رفت.

۳-۱- تأسیس وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه: نخستین گام در جهت اداره هماهنگ امور آموزش کشور

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه با تصویب قانون اداری این وزارت در نوزدهم شهریور ماه ۱۲۸۸ ه. ش موجودیت یافت. به موجب قانون مذکور، تشکیلات وزارت، شامل چهار دایره (وزارت، تحقیقات، تفتیش و محاسبات)، یک اداره کل، سه اداره (تعلیم عمومی، معارف و اوقاف) و یک هیأت (شورای معارف) بود.

مسئولیت صحت مصارف اداره هر شعبه، اجرای قوانین موضوعه در ترویج معارف و تصحیح امور اوقاف، تهیه اساسنامه تحصیلات ابتدایی مجانی اجباری و تعمیم تحصیلات متوسطه و عالی، ترتیب شعب ادارات وزارتخانه در ایالات و ولایات، و حفظ ارتباط اداره معارف ایران با سایر دولت‌ها بر عهده وزیر بود.

مراقبت از امور تعلیمات ابتدایی و متوسطه، از اهم وظایف اداره تعلیم عمومی بود. اداره معارف نیز مراقبت از امور تعلیمات عالی و فرستادن شاگرد به خارجه را بر عهده داشت. وظیفه دایره تفتیش هم، تفتیش در مدارس ابتدایی، متوسطه و عالی، و ملاحظه نظافت و حفظ صحت آنها بود.

در پنجم تیرماه ۱۲۹۰ ه. ش، با افزوده شدن دو ماده به قانون مذکور، علاوه بر ادارات مرکزی، تأسیس شعبه‌ها به ادارات و ولایات نیز واگذار گردید و اداره موقوفاتی که تولید آنها مستقیماً به عهده شاه بود، با اجازه وی مجاز شمرده شد.

۴-۱- تصویب قانون اساسی معارف

به رغم تصویب قانون اداری وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه در سال ۱۲۸۸، تا سال‌ها بعد نیز بعضی از ادارات پیش‌بینی شده در قانون تشکیل نشد و ادارات دیگر هم به طور کامل شکل نگرفت. تا آنجا که در سال ۱۳۰۳، وزارت معارف فقط یک اداره کل داشت که از دو اداره تعلیمات و معارف تشکیل می‌شد. اداره معارف هم شامل سه دایره تعلیمات مرکز، دایره تعلیمات ایالات و ولایات، و دایره تعلیمات عالیه بود.

پس از تصویب قانون اداری مزبور، در نهم آبان ۱۲۹۰ ه. ش قانون اساسی معارف به تصویب رسید. به موجب این قانون، تعلیمات ابتدایی برای عموم ایرانیان اجباری، اما طریق تحصیل آزاد اعلام شد. این قانون، همچنین، مکاتب و مدارس را به دو بخش رسمی (دایره شده از طرف دولت) و غیررسمی (دارای بانی مخصوص) تقسیم، و مؤسسان مدارس غیررسمی را مکلف کرد تا در خصوص افتتاح مدرسه به دولت اطلاع‌رسانی کنند.

۱-۵- تشکیل شورای عالی معارف: نقطه عطفی در تاریخ وزارت معارف

پس از تصویب قانون اساسی معارف، در بیستم اسفند ۱۳۰۰، قانون شورای عالی معارف به تصویب رسید. به موجب این قانون، تشکیل شورای عالی معارف با هدف توسعهٔ دوایر علوم و اشاعهٔ معارف و فنون و نیز رفع نقایص تحصیلات علمی و فنی توجیه شد.

این شورا از ده عضو رسمی به انتخاب وزیر معارف تشکیل می‌شد، و به انجام دادن وظایفی از این فرار موظف بود: اهتمام در ترویج خط و زبان و ادبیات فارسی و عربی و نشر مقالات علمی عام المنفعه، تهیه و اصلاح دستورهای رسمی کلیهٔ تحصیلات علمی و فنی مدارس پسرانه و دخترانه و نظام نامه‌های مدارس، مراقبت از دستور تحصیلات مدارس خارجه، تهیهٔ دستور تحصیلات مدارس معلمین و نظام نامه‌های مربوط به آنها، تهیهٔ دستور تفتیش اوضاع معارف مدارس و امتحان شاگردان، تطبیق تالیفات مخصوص مدارس با دستورهای رسمی و رد و قبول آنها، رفع اختلافات بین مدارس و اصلاح مکتبخانه‌های موجود، تأیید صلاحیت اشخاصی که اجازهٔ تأسیس مدرسه و امتیاز مجله و روزنامه می‌خواهند، تعیین شرایط محصلاتی که به خرج دولت به خارج اعزام می‌شوند و نیز نظارت بر انتخاب آنها، رسیدگی به دیپلم‌های اشخاصی که در خارج تحصیل کرده‌اند و تشخیص صحت و سقم آنها.

۱-۶- تأسیس دانشگاه تهران: سر آغاز فصلی نوین در آموزش عالی

در هشتم خردادماه ۱۳۱۳ با تصویب مجلس، به وزارت معارف اجازه داده شد در تهران مؤسسه‌ای به نام «دانشگاه» برای تعلیم درجات عالی از فنون، ادبیات و فلسفه تأسیس کند.

به موجب این قانون، برای شورای دانشگاه، به مثابهٔ رکنی از ارکان دانشگاه، وظایفی همچون تعیین شرایط ورود محصل به دانشگاه، تدوین دستور تحصیلات دانشکده‌ها، تعیین شرایط گرفتن درجهٔ تصدیق و دیپلم، تهیهٔ نظام نامه‌های لازم برای امتحانات و پیشرفت کار دانشکده‌ها تعیین شد که همهٔ اینها از استقلال نسبی دانشگاه از تصمیمات شورای عالی معارف حکایت داشت، هرچند که در آغاز کار دانشگاه، دستور و مقررات راجع به دانشکده‌های ششگانهٔ مذکور در قانون تأسیس دانشگاه، از تصویب شورای عالی معارف گذشت.

با افزایش تعداد دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی برای رسیدگی به امور مربوط و ایجاد هماهنگی بین آنها، به موجب قانون مصوب نهم آذرماه ۱۳۴۴، شورایی به نام « شورای مرکزی دانشگاه ها » به ریاست وزیر آموزش و پرورش تشکیل شد. پیش از آن، با توجه به توسعه و تنوع وظایف و مسئولیت های وزارت معارف^۱، به موجب قانون مصوب پانزدهم آذرماه ۱۳۴۳، وظایف وزارت مذکور بین وزارت آموزش و پرورش، و وزارت فرهنگ و هنر و سازمان اوقاف تقسیم شد.

۷-۱- تأسیس وزارت علوم و آموزش عالی

دو سال پس از تصویب قانون تأسیس شورای مرکزی دانشگاه ها، قانون تأسیس وزارت علوم و آموزش عالی در تاریخ سی ام بهمن ماه ۱۳۴۶ به تصویب رسید. به موجب این قانون، تعیین هدف های علمی، تحقیقاتی و آموزشی و تهیه و تنظیم برنامه های مربوط به علوم و پژوهش های علمی و آموزش عالی، تعیین خط مشی آموزشی کشور، نظارت بر امور دانشگاه ها و دانشکده ها و مؤسسات آموزش عالی و صدور اجازه تأسیس یا توسعه آنها، تعیین خط مشی کلی در مورد اعزام دانشجویان به خارج از کشور، اهتمام در توسعه پژوهش های علمی، بسط و توسعه و ترویج علوم و فنون، ایجاد یا تجهیز و توسعه مراکز تحقیقاتی دانشگاه ها و مؤسسات وابسته به دولت، از وظایف وزارت جدید بود.

علاوه بر آن با تصویب این قانون، کلیه وظایف و اختیارات وزیر آموزش و پرورش در شورای مرکزی دانشگاه ها و هیأت های امنای دانشگاه ها یا دانشکده ها و مؤسسات آموزش عالی به وزیر علوم و آموزش عالی واگذار شد. همچنین، وظایف و اختیارات وزارت آموزش و پرورش در امور مربوط به دانشسرای عالی و بخش تربیت دبیر هنرسرای عالی، اداره امور نمایندگی ثابت ایران در یونسکو و امور بورس های خارجی و روابط فرهنگی در سطح آموزش عالی، وظایف و اختیارات شورای عالی آموزش و پرورش در زمینه وظایف قانونی وزارت جدید و رسیدگی به مدارک تحصیلی صادر شده از مؤسسات آموزش عالی خارجی و تعیین ارزش و تطبیق آنها با مراجع تحصیلی در ایران، به وزارت علوم و آموزش عالی

۱- هیأت وزیران در جلسه مورخ ۱۳۱۷/۷/۲۷ نام وزارت معارف را به وزارت فرهنگ تغییر داد.

تفویض شد. وظایف وزارت علوم و آموزش عالی در همین حد، محدود نمایند، بلکه با تصویب قانون اصلاح قانون تأسیس وزارت علوم و آموزش عالی در هشتم مردادماه ۱۳۵۳، وظایف جدیدی بر وظایف قبلی وزارت افزوده شد.

بر اساس ماده ۱ قانون مذکور، این وظایف عبارت بودند از: بررسی و ارائه هدف های اساسی و خط مشی های کلی و برنامه ریزی در همه سطوح آموزشی و پژوهش های علمی و ایجاد هماهنگی میان آنها، تعیین اصول کلی برنامه های آموزشی و پژوهشی دانشگاه ها، تعیین ضوابط اساسی آموزشی و پژوهشی دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی، و هماهنگ کردن ضوابط سازمانی و ضوابط و اصول کلی مقررات مالی و عملیاتی آنها، برنامه ریزی جامع توسعه آموزش عالی و پژوهش های علمی، تعیین خط مشی کلی در مورد اعزام دانشجویان به خارج، اتخاذ تدابیر لازم برای ترویج علوم و هدایت و ارشاد کوشش های پژوهشی و حمایت از محققان کشور، نظارت بر امور دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی و مؤسسات پژوهشی و ارزشیابی آنها، تعیین ضوابط مربوط به تشخیص ارزش علمی گواهینامه های آموزش عالی، و تعیین ارزش مدارک مذکور، فراهم آوردن موجبات تربیت دبیران و کارشناسان آموزشی، ایجاد و اجازه تأسیس یا تجهیز و توسعه هرگونه واحد آموزش عالی و یا مؤسسه پژوهشی، همچنین جلوگیری از ادامه فعالیت و یا انحلال هریک از آنها طبق تصویب شورای گسترش آموزش عالی، همکاری با سازمان برنامه و بودجه در بررسی صورت اعتبارات جاری و عمرانی مورد نیاز دانشگاه ها و اداره امور نمایندگی ثابت ایران در یونسکو.

همچنین به موجب قانون مذکور، تجدید سازمان، ترکیب و وظایف شورای مرکزی دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی کشور، شورای آموزش کشور، شورای پژوهش های علمی کشور و تشکیل سازمان امور دانشجویان کشور بر عهده وزارت علوم و آموزش عالی قرار گرفت.

علاوه بر اینها، به موجب قانون مصوب هفدهم تیرماه ۱۳۵۴ به وزارت علوم و آموزش عالی اجازه داده شد تا با تصویب شورای گسترش آموزش عالی، اداره امور مؤسسات آموزش عالی غیر دولتی را نیز بر عهده گیرد و این مؤسسات را طبق ضوابطی که شورای مذکور تعیین می کند، اداره نماید.

۸-۱- توسعه نهادهای معین آموزش عالی

در سال ۱۳۴۸ برای کمک به اجرای قانون تأسیس وزارت علوم و آموزش عالی و اجرای وظایف قانونی آن وزارت در امور مربوط به برنامه ریزی آموزشی، «شورای مرکزی آموزش کشور» در وزارت علوم و آموزش عالی تشکیل شد. این شورا بر اساس مصوبه چهارم مردادماه ۱۳۴۸ هیأت وزیران، با هدف اظهار نظر درباره خط مشی و برنامه ریزی آموزشی در همه سطوح و رشته ها، پیشنهاد تدابیر لازم برای هماهنگ ساختن فعالیت های کلیه واحدهای آموزش عالی، اظهار نظر درباره اعتبارات آموزشی و توزیع اعتبارات بین مؤسسات آموزش عالی، اظهار نظر درباره ضوابط مربوط به تأسیس و گسترش و انحلال دانشگاه ها و مدارس عالی و اظهار نظر درباره شرایط ورود دانشجو به دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی تشکیل شد. توسعه نهادهای معین آموزش عالی به تشکیل این شورا محدود نماند؛ بلکه پس از آن، شورای توسعه آموزش عالی (۱۳۴۹)، شورای ارزشیابی مدارک تحصیلی خارجی (۱۳۵۰)، شورای توسعه و تشویق پژوهش های علمی کشور (۱۳۵۰)، شورای انتشاراتی و امور چاپی وزارت علوم و آموزش عالی (۱۳۵۱)، شورای آموزش پزشکی و تخصصی رشته های پزشکی (۱۳۵۲)، سازمان امور دانشجویان کشور (۱۳۵۳) و سازمان سنجش آموزش کشور (۱۳۵۴)، به منظور کمک به امر تصمیم گیری و اجرای مقررات وضع شده، در وزارت علوم و آموزش عالی تشکیل شد.

۹-۱- تأسیس وزارت فرهنگ و آموزش عالی: نخستین اقدام حکومت در آموزش عالی پس از انقلاب اسلامی

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، با تغییر در سازمان و تشکیلات وزارت علوم و آموزش عالی، براساس لایحه قانونی ادغام وزارت علوم و آموزش عالی و وزارت فرهنگ و هنر، در هفدهم اسفندماه ۱۳۵۷، یعنی کمتر از یک ماه بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، وزارتخانه جدید با نام «وزارت فرهنگ و آموزش عالی» تشکیل شد.

۱۰-۱- تأسیس وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی: انتزاع آموزش پزشکی از آموزش عالی

مجلس شورای اسلامی با تصویب قانون تشکیل وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی در نهم مهرماه ۱۳۶۴، تفکیک آموزش پزشکی را تحقق بخشید، و به این ترتیب، وظایف، اختیارات، امکانات، کارکنان، دارایی ها، اعتبارات و تعهدات وزارت فرهنگ و آموزش عالی در زمینه بهداشت، درمان، آموزش و پژوهش پزشکی را به وزارت جدید انتقال داد. همچنین، وظایف و اختیارات وزیر فرهنگ و آموزش عالی در امر بهداشت، درمان، آموزش و پژوهش پزشکی، به وزیر بهداشت، درمان و آموزش پزشکی واگذار گردید.

۱-۱- تأسیس وزارت علوم، تحقیقات و فناوری: گامی در جهت انسجام بخشی به امور اجرایی و

سیاستگذاری نظام علمی و تحقیقاتی

در سال ۱۳۷۹، به استناد ماده ۹۹ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران با افزوده شدن «وظایف برنامه ریزی، حمایت و پشتیبانی، ارزیابی و نظارت، بررسی و تدوین سیاست ها و اولویت های راهبردی در حوزه های تحقیقات و فن آوری» به وظایف «وزارت فرهنگ و آموزش عالی»، نام این وزارتخانه به «وزارت علوم، تحقیقات و فناوری» تغییر یافت و دولت موظف شد تا «صلاحات لازم در اهداف، وظایف و تسهیلات وزارتخانه مذکور را طی شش ماه پس از تصویب این قانون، تدوین و به مجلس شورای اسلامی تقدیم نماید».

در راستای اجرای این قانون، با تصویب نهایی لایحه قانونی «اهداف، وظایف و تسهیلات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری» در سال ۱۳۸۳ در مجلس شورای اسلامی، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری با اهداف و وظایف عمده زیر آغاز به کار کرد: توسعه علوم، تحقیقات و فناوری و تقویت روحیه تحقیق و تنوع و ترویج فکر خلاق و ارتقای فرهنگ علم دوستی، اعتدالی موقعیت آموزشی، علمی و فنی کشور و تعمیق و گسترش علوم، معارف، ارزش های انسانی و اسلامی و اعتدالی جلوه های هنر و زیبایی شناسی و میراث علمی تمدن ایرانی و اسلامی، تأمین نیروی انسانی متخصص و توسعه منابع انسانی کشور و ارتقای سطح دانش و مهارت های فنی و توسعه و ترویج فرهنگ علمی در جامعه، تحقق آزادی علمی و استقلال دانشگاه ها، مراکز علمی و تحقیقاتی، تدوین سیاست ها و اولویت های راهبردی آموزش عالی، علوم، تحقیقات و فناوری و پیشنهاد آن به شورای علوم، تحقیقات و فناوری، شناسایی مزیت های نسبی، قابلیت ها، استعدادها و نیازهای پژوهش و فناوری کشور و بررسی اولویت های راهبردی تحقیقات و فناوری با همکاری با پیشنهاد دستگاه های اجرایی ذی ربط و پیشنهاد به شورای علوم، تحقیقات و فناوری حمایت از توسعه تحقیقات بنیادی و پژوهش های مرتبط با فناوری های نوین بر اساس اولویت ها، نظارت بر فرایند انتقال فناوری و دانش فنی و برنامه ریزی به منظور بومی کردن فناوری های انتقال یافته به داخل کشور و اتخاذ سیاست ها و راهکارهای مناسب برای توسعه پژوهش و فناوری در بخش های غیردولتی و ...

۲- آشنایی با نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری

بخش دوم این فصل، به معرفی اجمالی نهادهای سیاستگذار و برنامه ریز در آموزش عالی، تحقیقات و فناوری در سه سطح ملی (فرا بخشی)، بخشی (حوزه ستادی) و دانشگاهی (حوزه صف) اختصاص دارد که به شرح زیر ارائه می‌گردد.

۲-۱- نهادهای سیاستگذار در سطح ملی (فرا بخشی)

۲-۱-۱- مجلس شورای اسلامی

بر اساس اصل هفتاد و پنجم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مجلس شورای اسلامی، «در عموم مسایل در حدود مقرر در قانون اساسی می‌تواند قانون وضع کند». کمیسیون «آموزش و تحقیقات» در مجلس شورای اسلامی، وظیفه بررسی مباحث ویژه آموزش عالی را بر عهده دارد. بنابراین، مجلس شورای اسلامی، از طریق وضع قانون (تصویب طرح‌های قانونی نمایندگان یا لوایح پیشنهادی دولت)، آموزش عالی، تحقیقات و فناوری را به اعمال راهبردها، سیاست‌ها و خط مشی‌ها، اجرای برنامه‌ها و به کارگیری ضوابط و معیارهای مصوب مکلف می‌سازد و یا از پرداختن به اموری خاص نهی می‌کند.

۲-۱-۲- هیأت دولت

اثرگذاری دولت بر نظام آموزش عالی، تحقیقات و فناوری کشور، به طور عمده، تعیین بودجه دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی است که همه ساله به صورت «کمک» در قالب بودجه کل کشور لحاظ و برای تصویب به مجلس شورای اسلامی ارائه می‌شود. وجه دیگر تصمیم‌گیری دولت در خصوص آموزش عالی به پیشنهاد لوایح قانونی مرتبط برای تصویب به مجلس شورای اسلامی است.

علاوه بر این، هیأت دولت، بر پایه اصل هشتاد و پنجم قانون اساسی، با مجوز مجلس شورای اسلامی، مجاز به تصویب اساسنامه‌های سازمان‌ها، شرکت‌ها و مؤسسات دولتی و وابسته به دولت است. همچنین، اصل یکصد و سی و هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز وضع تصویب نامه و آیین‌نامه‌های اداری و اجرایی را به هیأت دولت واگذار کرده است، که بدین ترتیب بسیاری از تصویب‌نامه‌ها و آیین‌نامه‌های اداری و اجرایی بخش آموزش عالی، تحقیقات و فناوری در هیأت دولت به تصویب می‌رسد.

۲-۱-۳- شورای عالی انقلاب فرهنگی

شورای عالی انقلاب فرهنگی، یکی دیگر از مراجع سیاستگذاری و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، تحقیقات و فناوری کشور در چارچوب سیاست‌های کلی نظام محسوب می‌شود که اهداف و وظایف عمده آن در زمینه آموزش عالی، عبارتند از: گسترش و نفوذ فرهنگ اسلامی در شئون جامعه و تقویت انقلاب فرهنگی و اعتلای فرهنگ عمومی، تحول دانشگاه‌ها و مدارس، مراکز فرهنگی و هنری بر اساس فرهنگ صحیح اسلامی و گسترش و تقویت هرچه بیشتر آنها برای کمک به تربیت متخصصان متعهد و اسلام‌شناس متخصص و مغزهای متفکر وطن‌خواه و نیروهای فعال ماهر و استادان و مربیان و معلمان معتقد به اسلام و استقلال کشور، تعمیم سواد و تقویت بسط روح تفکر و علم‌آموزی و تحقیق و استفاده از دستاوردها و تجارب مفید دانش بشری برای نیل به استقلال علمی و فرهنگی، تصویب ضوابط تأسیس مؤسسات و مراکز علمی و فرهنگی و تحقیقاتی و فرهنگستان‌ها و دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، تصویب ضوابط کلی‌گزینه‌ش مدیران، استادان، معلمان و دانشجویان دانشگاه‌ها و مراکز تحقیقاتی و تصویب انتخاب نامزدان پیشنهادی ریاست دانشگاه‌ها.

۲-۲- سیاستگذاری و برنامه‌ریزی بخشی

۲-۲-۱- وزیر (علوم، تحقیقات و فناوری / بهداشت، درمان و آموزش پزشکی)

سیاستگذاری و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، تحقیقات و فناوری در سطح بخشی یا حوزه ستادی، عموماً در شوراهایی صورت می‌گیرد که زیر نظر وزیر فعالیت می‌کنند. گفتنی است که هر یک از وزرای علوم، تحقیقات و فناوری، و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی علاوه بر اینکه ریاست تصمیم‌گیری‌های ستادی را بر عهده دارند و مصوبات مراجع مذکور با تأیید و تنفیذ نهایی ایشان قابلیت اجرایی می‌یابد، در حوزه صف نیز حسب مورد، تأییدکننده نهایی مصوبات هیأت‌های امنای دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی مربوط هستند. به این لحاظ، مصوبات هیأت‌های امنای نیز همچون مصوبات مراجع ستادی هنگامی قابلیت اجرایی می‌یابند که به تأیید وزیر ذی ربط رسیده باشند.

۲-۲-۲- شورای گسترش آموزش عالی

تشکیل شورای گسترش آموزش عالی به منظور تصمیم‌گیری درباره درخواست‌های مربوط به ایجاد یا توسعه مؤسسات آموزش عالی در کشور- اعم از دولتی یا غیردولتی- یا انحلال مؤسسات مزبور، در سال ۱۳۴۹ به تصویب هیأت وزیران

رسید. شورای مذکور در حال حاضر نیز همچنان مرجع تصمیم‌گیری در خصوص توسعه آموزش عالی است، و برنامه‌های توسعه کلیه دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی در این شورا تصویب می‌شود.

۳-۲-۲- شورای عالی برنامه ریزی

شورای عالی برنامه ریزی بر اساس مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۶۳ به ریاست وزیر علوم، تحقیقات و فناوری تشکیل شد. برنامه ریزی آموزشی و پژوهشی در سطح آموزش عالی، ارائه پیشنهادهای لازم به شورای عالی انقلاب فرهنگی در مورد خط مشی کلی و سیاست‌های آموزشی و پژوهشی و برنامه ریزی درسی تمام دوره‌های تحصیلی و رشته‌های مختلف دانشگاهی و اصلاح، تغییر و بازنگری برنامه‌های مصوب، تهیه و تصویب آیین‌نامه‌های آموزشی و پژوهشی، تدوین ضوابط بررسی صلاحیت علمی داوطلبان استخدام در هیأت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی کشور، بررسی صلاحیت علمی متقاضیان عضویت در هیأت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی فاقد هیأت ممیزه، تعیین ضوابط گزینش علمی و شرایط عمومی و اختصاصی شرکت در آزمون‌های ورودی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، تعیین عناوین رشته‌ها و دوره‌های تحصیلی، ایجاد رشته‌ها و دوره‌های آموزشی و پژوهشی و حذف یا ادغام رشته‌ها و گرایش‌های تحصیلی، از اهم وظایف شورای عالی برنامه ریزی است.

۴-۲-۲- شورای آموزش پزشکی و تخصصی رشته‌های پزشکی

شورای آموزش پزشکی و تخصصی رشته‌های پزشکی، بر اساس قانون مصوب ۱۳۵۲، به منظور بررسی و تعیین احتیاجات آموزش رشته‌های پزشکی و تخصصی، ارزشیابی و تعیین محتوای برنامه‌ها و روش‌های کلی آموزش پزشکی و ...، بررسی و تعیین احتیاجات نیروی انسانی لازم، تعیین ضوابط جهت تربیت متخصص در دانشکده‌های پزشکی ...، بررسی نحوه اجرای ضوابط و برنامه‌ها و ... در وزارت علوم و آموزش عالی تشکیل شد. این شورا پس از انتزاع آموزش

۱- شورای عالی برنامه ریزی در آغاز از شش گروه برنامه ریزی پزشکی، علوم انسانی، علوم پایه، فنی-مهندسی، کشاورزی و هنر متشکل بوده اما با تأسیس وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و انتزاع آموزش پزشکی از وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، گروه برنامه ریزی پزشکی از شورای عالی برنامه ریزی منتزاع و به شورای عالی برنامه ریزی آموزش پزشکی تبدیل گردید. در عین حال با توسعه انواع آموزش عالی، به تدریج گروه هماهنگی برنامه ریزی تربیت معلم و گروه‌های برنامه ریزی علمی-کاربردی و دامپزشکی به گروه‌های پنجگانه شورای عالی برنامه ریزی افزوده شدند.

پزشکی از وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی انتقال یافت و هم اینک نیز با گذشت ۳۶ سال از تأسیس آن، اجرای وظایف محوله را بر عهده دارد.

۲-۲-۵- شورای مرکزی بورس

شورای مرکزی بورس به منظور تعیین خط مشی کلی اعطای بورس های تحصیلی، پیشنهاد شرایط و نحوه گزینش افراد برای استفاده از بورس های تحصیلی، تصمیم گیری در مورد پذیرش بورس های واگذاری کشورهای دیگر و نحوه استفاده از آنها، نظارت بر تعیین دانشگاه ها و مراکز علمی مناسب برای تحصیل بورسیه ها در هر رشته، تعیین رشته های مورد نیاز برای اعطای بورس و ظرفیت هر رشته در هر سال و تصویب نهایی واگذاری بورس به متقاضیان واجد شرایط، در سال ۱۳۶۸ تشکیل شد. شورای مذکور در حال حاضر نیز تصمیم گیری در امور مربوط به بورسیه های داخل و خارج کشور را عهده دار است.

۲-۲-۶- شورای هدایت استعداد های درخشان

شورای هدایت استعداد های درخشان در آموزش عالی باتصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی و با هدف شکوفا سازی استعداد های درخشان، در سال ۱۳۷۵ تشکیل شد. این شورا که ریاست آن برعهده وزیر علوم، تحقیقات و فناوری است، وظیفه دارد به تعیین سیاست ها و راهنمایی های عملیاتی به منظور شکوفا سازی استعداد های درخشان، تصویب طرح ها، آیین نامه ها و برنامه های آموزشی خاص استعداد های درخشان، تصویب ضوابط و مقررات مورد نیاز برای اجرای برنامه های مصوب، تعیین ضوابط و معیار های انتخاب دانشگاه ها و مراکز اجرایی، صدور مجوز اجرای برنامه های خاص استعداد های درخشان، نظارت بر نحوه اجرای برنامه های مصوب و ارزیابی اثر بخشی اجرای برنامه ها، تخصیص اعتبارات خاص پرورش استعداد های درخشان به دانشگاه ها و مراکز اجرایی و ... اقدام کند.

۲-۲-۷- شورای نظارت و ارزیابی آموزش عالی

شورای نظارت و ارزیابی آموزش عالی با هدف عمده تدوین سیاست ها، برنامه ها و ارائه راهکار های مناسب اجرایی در زمینه نظارت و ارزیابی دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی، به منظور ارتقای کیفیت آموزشی و پژوهشی، تشخیص و تعیین اصول و عوامل مورد ارزیابی در نظام آموزش عالی، تعیین رویه های نظارت بر حسن اجرای قوانین، مقررات و

برنامه های فرهنگی، آموزشی، پژوهشی و اجرای فرایند نظارت و ارزیابی، نظارت بر چگونگی انجام فعالیت های نظام آموزش عالی و ارزیابی کیفیت و کمیت عوامل مؤثر در ارزیابی نظام آموزش عالی تشکیل شده است. این شورا وظایف و اختیاراتی بدین شرح دارد: تعیین و تصویب اصول، سیاست ها، خط مشی ها و برنامه های کلی حاکم بر امور نظارت و ارزیابی آموزش عالی و همسو کردن کلیه فعالیت های نظارت و ارزیابی آموزش عالی، بررسی و تصویب طرح های کلان مطالعاتی و تحقیقاتی در حیطه نظارت و ارزیابی آموزش عالی، تصویب ضوابط و آیین نامه های مورد نیاز در ارتباط با بندهای ۵ و ۶ جزء (ب) ماده ۲ قانون اهداف، وظایف و تشکیلات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.

۸-۲-۲- شورای قطب های علمی کشور

شورای قطب های علمی کشور وظیفه سیاستگذاری و تصمیم گیری را در زمینه ایجاد، توسعه و انحلال قطب های علمی در کشور، تعیین ضوابط شناسایی و حمایت از این قطب ها و ارزیابی و بررسی و تأیید صلاحیت آنها برعهده دارد.

۳-۲- مدیریت و تصمیم گیری در سطح دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی

مدیریت و تصمیم گیری در دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی، جز در مورد هیأت امنا، براساس آیین نامه مدیریت دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی، مصوب دویست و چهل و نهمین جلسه مورخ ۱۳۷۰/۴/۱۱ شورای عالی انقلاب فرهنگی انجام می شود. بنا بر مصوبه مذکور، هیأت امنا، رئیس و شورای دانشگاه، ارکان دانشگاه را تشکیل می دهند و حدود اختیارات و مسئولیت های آنها به شرح زیر است.

۱-۳-۲- هیأت امنا

در حوزه صف که تمامی دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی را در بر می گیرد، هیأت امنا عالی ترین مرجع تصمیم گیری به شمار می رود. تشکیل مجدد هیأت های امنا پس از پیروزی انقلاب اسلامی، بر اساس قانون تشکیل هیأت های امنای دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی، مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۶۷) انجام شد؛ اما به رغم تصویب موادی از مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی در زمینه بودجه، امور مالی و معاملاتی و رسیدگی به حساب های سالانه دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی در مجلس شورای اسلامی، محدودیت های مربوط به عدم اجرای تصمیمات هیأت های امنا در امور مالی و معاملاتی و اداری همچنان باقی ماند؛ تا اینکه با تصویب قانون

اهداف، وظایف و تشکیلات وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در مرداد ماه ۱۳۸۳ گام مهمی در جهت اداره هیأت امنایی دانشگاه و تحکیم اختیارات این هیأت ها برداشته شد. بند الف ماده ۴۹ قانون برنامه چهارم توسعه نیز این اختیارات را مورد تأکید مجدد قرار داد و با اطلاق لفظ « کمک » به بودجه دانشگاه ها، مقرر کرد که اولاً نظارت مستقیم دولت بر مصرف بودجه دانشگاه ها اعمال نشود. ثانیاً پاسخگویی در کم و کیف تأمین و مصرف اعتبارات دانشگاهی بر عهده مدیران دانشگاه ها قرار گیرد.

۲-۳-۲- رئیس دانشگاه

رئیس دانشگاه حسب مورد به پیشنهاد وزیر علوم، تحقیقات و فناوری یا بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و تأیید شورای عالی انقلاب فرهنگی منصوب می‌شود. ماده ۶ آیین نامه مدیریت دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی، حدود وظایف و اختیارات رئیس دانشگاه را مشخص کرده است، که تعیین خط مشی اجرایی دانشگاه در قالب سیاست های علمی، آموزشی و پژوهشی، هدایت فعالیت های فرهنگی، آموزشی، پژوهشی، اداری و مالی و عمرانی دانشگاه، نصب و عزل هیأت رئیسه، تهیه و پیشنهاد سیاست ها، اهداف و خط مشی ها، ارائه پیشنهاد تأسیس، توسعه و انحلال و ادغام واحد ها و نظارت بر حسن اجرای امور دانشگاه، از جمله اهم آنها محسوب می‌شود.

۲-۳-۳- شورای دانشگاه

شورای دانشگاه، مرکب از اعضای هیأت رئیسه (رئیس و معاونان دانشگاه)، رؤسای دانشکده ها، آموزشکده ها و پژوهشکده ها، دو نفر از اعضای هیأت علمی عضو شوراهای تخصصی دانشگاه، دو نفر از اعضای هیأت علمی در مراتب دانشیاری و استادی و رئیس نهاد معظم رهبری در دانشگاه است.

بررسی و تأیید دوره ها و رشته های آموزشی جدید، بررسی و تأیید برنامه های پیشنهادی آموزشی و پژوهشی کوتاه مدت، بررسی روش های همکاری با مؤسسات دولتی و غیردولتی و تدوین ضوابط مربوط، برنامه ریزی پذیرش دانشجو بر اساس امکانات دانشگاه، ارزیابی کلی عملکرد دانشگاه و بررسی و تصویب طرح ها و برنامه های پیشنهادی شوراهای تخصصی، از اهم وظایف و اختیارات شورای دانشگاه است.

۴-۳-۲- شوراهای تخصصی دانشکده و آموزشکده

شوراهای تخصصی دانشکده و آموزشکده را مدیریت دانشگاه طبق شرایطی، برای برنامه ریزی جهت ایجاد زمینه های اجرایی مصوباتی که معاونان آموزشی و پژوهشی دانشگاه ابلاغ می کنند، بررسی و تدوین طرح های آموزشی و پژوهشی دانشکده یا آموزشکده، بررسی و تدوین طرح های ارزشیابی فعالیت های آموزشی و پژوهشی، ایجاد هماهنگی میان گروه ها و بررسی طرح های پژوهشی اعضای هیأت علمی و پیشنهاد شرایط پذیرش دانشجو و تعیین ظرفیت پذیرش تشکیل می دهد. اعضای این شورا را هیأت رئیسه دانشکده و رؤسای گروه های آموزشی تشکیل می دهند.

۵-۳-۲- شورای گروه آموزشی

شورای گروه آموزشی، وظیفه هماهنگ ساختن فعالیت های آموزشی و پژوهشی در رشته مربوط، نظارت بر نحوه ارائه درس و بررسی و اظهار نظر در مورد متون درسی و محتوای درس، بررسی طرح های تحقیقاتی، پیش بینی نیاز گروه به استخدام اعضای هیأت علمی متخصص، ارزیابی سالانه کار گروه و مانند آن را بر عهده دارد. اعضای هیأت علمی هر گروه، شورای آن را تشکیل می دهند.

۶-۳-۲- هیأت رئیسه و شوراهای تخصصی

علاوه بر ارکان دانشگاه، آیین نامه مدیریت دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی، مراجع تصمیم گیری دیگری را به رسمیت شناخته است که از جمله آنها می توان به هیأت رئیسه، متشکل از رئیس و معاونان دانشگاه و شوراهای تخصصی، مشتمل بر شوراهای آموزشی، پژوهشی، دانشجویی، تحصیلات تکمیلی و فرهنگی اشاره کرد که هر کدام از این مراجع در حدود وظایف پیش بینی شده در آیین نامه مذکور مسئولیت دارند.

در همین خصوص، پیشنهاد نمودار تشکیلاتی و اصلاحات اداری لازم برای اداره امور داخلی دانشگاه، بررسی و ارزیابی نحوه اجرای تصمیمات هیأت رئیسه و نظارت بر عملکرد واحدهای دانشگاه، فراهم آوردن زمینه مردمی کردن و کمک به خودکفایی دانشگاه و پیشنهاد بودجه سالانه آن، از جمله وظایف و اختیارات هیأت رئیسه دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی است. مطالعه و تصمیم گیری در مورد مسائل ذی ربط، اداره کلیه امور مربوط در حوزه تخصصی و نظارت بر اجرای مقررات و دستور العمل های مرتبط نیز از جمله مهم ترین وظایف شوراهای تخصصی به شمار می رود.

۳- سند ملی توسعه بخشی در برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (سال ۱۳۸۸-۱۳۸۴)

۳-۱- هدف آرمانی اول، اهداف کیفی و اقدام‌های اساسی

هدف آرمانی اول: دستیابی به جامعه بر خوردار از ویژگی دانش پیشرفته و توانا در تولید علم و فناوری

هدف کیفی اول: کارآمد کردن نظام آموزش عالی کشور

اقدام های اساسی: دانش‌افزایی اعضای هیأت علمی و کارکنان مبتنی بر دیدگاه آموزش باز، توسعه نظام آموزش عالی بر حسب آمایش سرزمین و مأموریت‌گرا کردن دانشگاه‌ها، توسعه اطلاعاتی نظام آموزش عالی، تدوین نظام جامع نظارت، ارزیابی و اعتبار‌گذاری آموزش عالی و بازمهندسی فرایندها و ساختار نظام آموزش عالی.

هدف کیفی دوم: تأمین منابع انسانی مورد نیاز در جهت تحقق اهداف سند چشم‌انداز

اقدام های اساسی: توسعه آموزش عالی متناسب با نیازهای کشور و گسترش آموزش پزشکی مبتنی بر نیاز جامعه.

هدف کیفی سوم: توسعه دسترسی به آموزش عالی

اقدام های اساسی: تنوع بخشی به شیوه‌های آموزش عالی و اصلاح نظام آزمون های ورودی.

هدف کیفی چهارم: کارآمد کردن نظام حمایت مالی از دانشگاهیان کشور مبتنی بر دیدگاه عدالت اجتماعی

اقدام های اساسی: تقویت نظام حمایت مالی از دانشجویان، تقویت نظام حمایت مالی از اعضای هیأت علمی و کارکنان و ارتقای منزلت اعضای هیأت علمی.

۳-۲- هدف آرمانی دوم، اهداف کیفی و اقدام‌های اساسی

هدف آرمانی دوم: دستیابی به جایگاه اول علمی و فناوری در سطح منطقه آسیای جنوب غربی

هدف کیفی اول: حمایت ویژه از آموزش‌های مرتبط با فناوری‌های نو و پیشرفته

اقدام های اساسی: توسعه رشته‌های مرتبط با فناوری‌های راهبردی و توسعه همکاری‌های علمی بین‌المللی.

هدف کیفی دوم: حمایت از استعداد‌های فنی و پژوهشی و تقویت روحیه کار و ابتکار و کارآفرینی

اقدام های اساسی: جذب، حفظ، حمایت و هدایت استعداد‌های درخشان و نخبگان در آموزش عالی و توسعه کارآفرینی در نظام آموزش عالی.

هدف کیفی سوم: تقویت نهضت نرم‌افزاری و توسعه مرزهای دانش

اقدام های اساسی: توسعه رشته‌های علوم اسلامی، علوم انسانی و هنر، و توسعه دوره‌های تحصیلات تکمیلی.

۳-۳- هدف آرمانی سوم، اهداف کیفی و اقدام‌های اساسی

هدف آرمانی سوم: دستیابی به جامعه توسعه یافته متکی بر اصول اخلاقی، ارزش‌های اسلامی و هویت ملی

هدف کیفی اول: گسترش و تعمیق معرفت دینی، روحیه خودباوری و التزام اجتماعی

اقدام های اساسی: ارتقای آگاهی‌های دانشگاهیان نسبت به معارف اسلامی، فرهنگ و ظرفیت‌های ملی، نهادینه کردن نگرش

علمی، فرهنگی و التزام اجتماعی در میان دانشگاهیان و بهبود رفتارهای فردی و اجتماعی دانشجویان و افزایش امید به آینده.

هدف کیفی دوم: ارتقای بهداشت روانی و جسمانی دانشگاهیان

اقدام های اساسی: توسعه کمی و کیفی دسترسی به ورزش های پرورشی، همگانی و تفریحی و توسعه و ارتقای سطح

بهداشت روانی محیط های دانشگاهی.

۳-۴- سیاست‌ها و اولویت‌های استانی در توسعه بخش آموزش عالی، تحقیقات و فناوری

۳-۴-۱- سیاست‌های استانی

- توسعه آموزش عالی مبتنی بر طرح آمایش سرزمین با بهره‌گیری از مزیت‌های نسبی استان
- گسترش مؤسسه‌های آموزش عالی علمی- کاربردی با هدف تأمین نیروی کار متخصص موردنیاز استان
- کمک به ایجاد مؤسسه‌های آموزش عالی غیردولتی- غیرانتفاعی در تناسب با نیاز استان
- کمک به گسترش آموزش عالی از طریق تأسیس مراکز و واحدهای آموزشی نیمه حضوری (آموزش از راه دور)
- استفاده از ظرفیت‌های بالقوه دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی استان برای اجرای دوره‌های نوبت دوم
- جلب مشارکت مردم و بهره‌گیری از امکانات محلی برای توسعه آموزش عالی در استان
- کمک به برقراری و تقویت ارتباطات بین دانشگاهی با هدف ارتقای مؤسسات آموزش عالی استانی
- کمک به تأمین هیأت علمی موردنیاز و ارتقای سطح علمی هیأت علمی موجود.

۲-۴-۳- اولویت‌های استانی

- پذیرش دانشجوی بومی
- سوق دادن برنامه‌ریزی‌های آموزشی به سمت شناسایی و حل مسائل استانی و منطقه‌ای
- حمایت از شکوفایی فرهنگ بومی و تنوع خلاق فرهنگ‌ها با تکیه بر مبانی و موازین علم و در چارچوب وحدت ملی
- تأمین نیاز بازار کار استان
- ایجاد ساز و کارهای مناسب برای شناسایی و جذب استعدادهای درخشان استانی و کمک به پرورش آنها.